

PAPER DETAILS

TITLE: TIMURLU AGI TÖRBE MIMARISI HAKKINDA

AUTHORS: Seyfi Baskan

PAGES: 31-52

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/152438>

TİMURLU ÇAĞI TÜRBE MİMARİSİ HAKKINDA

Seyfi BAŞKAN*

Özet

Timur ve daha sonra oğlu Mirza Bahadır Muiniddîn Şâh Rûh (1377/1405-1447) ve torunu Mirza Muhammed Tarık Uluğ Bey (1394/1447-1449) dönemlerinde başta Semerkant olmak üzere Şâh Rûh döneminin başkenti Herat, Buhara, Merv, Meşhed, Belh, Tebriz, Rey ve Yezd gibi tüm Horasan ve İran şehirleri ihya edilmiş, ‘*Timurlu Rönesansı*’nın yaratıldığı merkezler olmuşlardır. Özellikle bu merkezlerde 15. yüzyıl boyunca en parlak dönemini yaşayan *Timurlu sanatı*, Timurluların egemen olduğu Herat’tan Bursa’ya kadar olan coğrafyada yaşayan yerel, otokton kültürlerin izlerini de taşır. Bu nedenle, Timurlu sanatı ve üsluplarının bölgede yaşamış tarihi ve çevre kültürlerle gerçekleşen karşılıklı etkileşimlerden bağımsız olarak anlaşılması zordur. Timurlu dönemi mimarlık ve sanatı, diyalektik Türk mimarlık ve sanatı sürecinin parçası olarak yeni denemeleri, yeni buluşları kendi eklektik karakteri içinde yansıtan bir dönemdir. Timurlular, İslâm’da Emevi’lerden bu yana yapılan, özellikle Müslüman-Türk ülke ve topraklarında yüzyıllardır biçim ve süsleme programı açısından zengin bir tipolojiye sahip olan türbe mimarisinin seçkin, özgün ve tarihsel diyalektiği sürdüren önemli örneklerini vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler Timurlu Dönemi, Timurlu Sanatı, Timurlu Mimarisi, Timurlu Türbeleri.

Abstract

The Tomb Architecture of Timurid Period

During the periods of Tamerlane and later his son Shakh Rukh Mirza Bahadır Muiniddîn (1377/1405-1447), grandson Ulugh Beg Mirza Mohammed Tariq (1394/1447-1449) foremost Samarqand and all Khurassan and Iran cities such as Herat, which is the capital of Shakh Rukh, Bukhara, Merv, Mashhad, Balkh, Tabriz, Ray and Yazd have been invigorated and became the centers of the creation of “*Timurid Renaissance*”. As living its most successful time especially in these centers throughout the 15th century *The Timurid Art*, carries the traces of the local autochthonous cultures

* Yard. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara.

in the region from Herat to Bursa where the Timurids have been ruling. Thus, it is hard to comprehend the Timurid art and styles independently without the mutual interactions of historical and environmental cultures. As a part of the dialectical Turkish art and architectural process the Timurid art and architecture is an era of the new experiments and new discoveries within its eclectic character. The Timurids, gave significant examples of tomb architecture, which continued the exclusive, original and historical dialectic of the tomb architecture with its rich typology in terms of form and decorative program, built in Islamic lands for centuries since the Umayyad's, especially in Muslim-Turkish countries and lands.

Keywords Timurid Period, Timurid Art, Timurid Architecture, Timurid Mausoleums.

Orta Asya'nın kadim Türk kültür mirası ve yanı sıra Yakındoğu'da egemen olmuş Türk, Moğol ve İran sanat anlayışları ve üsluplarını geliştirerek zenginleştiren Timurlu sanatı, Issığ Gölü kıyılarından Anadolu eşiğine kadar yayılan özgün bir biçim dili ve geniş bir etki alanı oluşturmıştır¹. Bu etki alanında oluşan sanat gelenekleri öylesine güçlü olmuştur ki aynı coğrafyada yüz yıl sonra bile Timurlu sanat geleneklerini sürdüren örnekler görülür. Hatta iki yüzyıl sonra yapılmış Semerkant Registan meydanındaki Şîr Dâr (1619-1640) ve Tillâkârî (1646-1660) medreselerini mimarlık ve çini süsleme anlayışı bakımından aynı kompozisyon içinde yer alan Uluğ Bey'in yaptırdığı medreseden ayırmak zordur (Fot.1,2).

Büyük Selçuklu mirasını devralarak, Selçuklu biçim ve anlam dünyasını daha da geliştiren İlhanlı kültür ve sanatında olduğu gibi, Timurlu sanatı da, İlhanlı sanatından farklı özgün bir biçim dili yaratmıştır². Timurlu mimarisini İlhanlı mimarisinden önemli ölçüde farklı kılan bu biçim ve süsleme repertuvarının gelenek kodları, Moğol-İlhanlı değil, diyalektik olarak bağlı olduğu Türk-Selçuklu mimarlık ve sanatına aittir³. Bu saptama, Timur'un İran'ın fethinden önce yapılmış olan Şâh-ı Zinde türbelerinin önemli bir kısmının çağdaş İranlı türbelerle fazla ortak bir yanlarının olmayışıyla da doğrulanmaktadır. Ancak Timurlu mimarlık ve sanatının yukarda belirtilen kültür alanları ile çağdaşı komşu toplumlardan etkilendiği de bir gerçektir. Bu bağlamda, Orta ve Güney İran'daki Arap kökenli Muzafferî, Anadolu ve Güney Azerbaycan'daki Türkmen Karakoyunlu, Akkoyunlu sanat geleneklerinin Timurlu sanatına etki etmemesi de beklenemezdi. Çünkü bütün muzaffer fatihlerin yaptığı gibi,

¹ Lentz-Lowry 1989:45,109.

² Pope 1965:192.

³ Hillenbrand 2003: 2.

Timur'un da seferleri sonunda galip geldiği ülkelerden sanat ve bilim insanlarını toplayarak Semerkant'a götürdüğü bilinmektedir⁴.

Timurlu mimarisinin genel karakteristiğini belirleyen ve genellikle tüm yapı tipleri için geçerli olan; yapı yüksekliğini aşan yüksek portaller/piştak, iç içe geçen kemer dizileri, simetrik oranlamalar, dıştan geniş kasnak, içten çift kabuk ile yükseltilmiş kubbeler, yoğun mukarnas/stalaktit kullanımı ve dört yönlü plan tasarımı gibi özellikler, Timurlu mimari estetiğinin genel özellikleridir. Bu çerçevede, Timurlu mimarisi için karakteristik sayılan Orta avlu, çapraz koridor, piştak gibi mimari unsurlar ile dört yöne açılan avlu etrafında düzenlenen radyal veya kare içinde haç şeklindeki plan şeması, neredeyse tüm yapı tiplerinde benzer şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte her yapı tipinin kendine özgü bazı çeşitlemeleri ve gelenekselleşmiş düzenlemeleri de bulunmaktadır⁵. Timurlu mimarlık estetiğinin temel anlayışını geometrik esaslar belirler. Timurlu yapılarında kare veya dikdörtgen tabanlı prizmatik gövdeli hacimler bir araya gelerek ana yapı kütesini ve istenen plan şemasını oluşturur. Daha önce Türk ve İslâm mimarlığında sadece bir kubbeye geçiş elemanı olarak görülen kasnaklar, Timurlu yapılarında prizmatik gövdenin üzerinde içteki ilk kubbe kabuğunu da örtecek kadar yükselerek döneme ait bir özellik kazanmıştır⁶. Bu yüksek kasnak üzerinde yapılan yüksek merkezli, çoğu kez çini kaplı tek, ikili ve ya üçlü kubbeler de bu dönem özelliğini pekiştiren bir görüntüdür⁷.

Kazvin yakınındaki ikinci Karagan (Harrekan) Kümbeti, (1093) Büyük Selçuklu döneminde İran ve Anadolu'da da kullanılan çift kabuklu kubbe sisteminin bilinen erken örneklerindendir (Fot.3)⁸. Timurlu yapılarının iç mekân süslemelerinde, özellikle de örtü sistemine geçiş öğelerinde ve kubbe içlerinde, portal kavsaralarında sıkça kullanılan mukarnas da dönem yapılarının en karakteristik süsleme elemanlarından. Geometrik kurgusu ve tasarımı farklılık arz etmesine rağmen Karahanlı döneminden beri *Çayardı* (Maveraünnehir)'nda çok güzel örnekleri yapılan mukarnaslı süsleme, Selçuklu, İlhanlı deneyimlerinden sonra Timurlu yapılarında olağanüstü sonuçlara ulaşmıştır⁹. Geometrik oranlar sistemini biçimselleştiren Timurlu mimarları ve sanatkarları, meydana getirdikleri yapılarda ve bu yapılardaki süslemelerde, birbirleriyle olağanüstü uyumlu geometrik uyum düzenini de yakalamışlardır.

Genel olarak bakıldığında Timurlu dönemi mimarlık ve sanatı, diyalektik Türk mimarlık ve sanatı sürecinin parçası olarak yeni denemeleri, yeni buluşları kendi

⁴ Hillenbrand 1999: 216.

⁵ Golombek-Wilber 1988: 83.

⁶ Golombek 1992: 5.

⁷ Golombek-Wilber 1988: 112-114.

⁸ Öney 1981: 43.

⁹ Wilber 1955:72,73,74. Örnekler için bkz.

<http://www.tamabi.ac.jp/idd/shiro/muqarnas/data/samarqand.htm>

eklektik karakteri içinde yansıtan bir dönemdir. Bu dönemde değişme ve yenilik olarak görülen uygulamaların çoğu tutmuş, Aral'dan Van Gölü'ne kadar olan geniş coğrafyada, takip eden dönemlerdeki homojen sanat gelenekleri ve üslupları içinde yer almıştır.

9. yüzyılın ortalarına doğru Uyğur Devletinin yıkılmasının ardından kurulan Karahanlılar'ın (840-1212) Horasan ve İran'da, Selçukluların Anadolu'da, Memlükler'in Nil kıyısında Kahire'de, Osmanlılar'ın ise Marmara kıyılarında birbirine benzer silüetler oluşturan Türk anıt mezar yapıları, olan türbeler; M.O. Arık'ın Ortaçağ Anadolu türbelerini biçimsel anlamda betimlemek için kullandığı, "*dikine ve yatay çizgilerin hakim olduğu*"¹⁰ ortak bir biçim anlayışını yansıtır. Kare, dikdörtgen prizma, silindirik, çokgen veya bir kaç tipin bir arada uygulanmış olduğu izlenimini veren gövde yapısına sahip, dairesel veya çokgen kasnak üzerine konik ve piramidal külahla veya kubbe ile örtülü bu yapılar, Türk mimarlık repertuarının en önemli yapı tiplerindendir¹¹. Türklerde anıtsal mezar geleneğinin, İslâm öncesi ölü gömme kültü ve kurgan biçimselliği arasındaki ilişkiden doğduğunu Josef Strzygowski'den bu yana pek çok araştırmacı öne sürmekle birlikte bu iddianın sonuçta vardığı biçime ulaşmaya kadar sürmüş olması gereken evrelerin ara tiplerini görebileceğimiz arkaik örnekler yoktur¹². Bu nedenle, formlarının kaynağı ve ortaya çıkışları hakkında biçimsel bir sembolizm dışında henüz etraflıca bir bilgiye sahip olmadığımız türbe ve kümbetlerin prototipleri olduğunu düşünülen, İran ve Türkistan'daki kule mezarlar ile Orta Asya göçebe Türk çadırı biçimselliğinden Timurlu dönemine varan gelişim sürecinin değerlendirmesini yapmak pek kolay değildir¹³. Ancak yine de, o dönemlerde tek elden gelişmediği de bilinen mimarlık faaliyetlerinin birbirlerini nasıl etkilemiş olduklarının anlaşıldığı süreç boyunca ortaya konulmuş örnekler, Orta Asya Türk mimarlık sanatının diyalektik sürecini de gözler önüne seren bir mimari repertuarı açığa çıkarmıştır.

Emperyal güç göstergesi olan ve iktidar prestijini yansıtan türbe mimarlığının, İslâmiyetin Orta Asya'da Türklerin arasında yaygınlaşmasından sonra oldukça hızlı bir şekilde geliştiği görülür. İlk Sâmanoğlu, Karahanlı ve Gazneli türbelerinden bu durumu belirlemek ve izlemek mümkündür¹⁴.

Türkistan, Horasan ve İran'daki Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu ve İlhanlı türbelerinin önemli bir kısmı kübik gövdeli olmakla birlikte, poligonal ve silindirik gövdeli çok sayıda örnek de vardır. Kübik gövdeli türbeler içinde birbiri ile bitişik, kare planlı iki üniteden oluşan prizmatik gövdeli türbeler de erken dönem örnekleri içinde görülür. Kübik gövdeli türbeler içinde bilinen en erken tarihli örnek Karahanlı

¹⁰ Arık 1969: 57-100.

¹¹ Godard 1964: 367-369; Aslanapa 1972:64-89; Yetkin 1970:28.

¹² Arık 1969: 59; Önkıl 1996: 4,5. Bu görüş daha sonraki dönemlerde bir çok sanat tarihçisi tarafından desteklenmiştir. Bkz. Otto-Dorn 1965:128-130; Arık 1969:58-60.

¹³ Başkan 1991:72-86; Burket 1965: 101-106.

¹⁴ Akın 1990:69.

dönemine ait, 978 (H.367) tarihli Özbekistan'daki Tim Arap Ata Türbesidir. Özkent türbelerinden Büyük Selçuklu Dönemine ait, 1012 tarihli Nasr b. Ali türbesi, Meraga'daki 1147 tarihli Kümbed-i Surh (Kırmızı Kümbet)¹⁵ (Fot.4) ve Merv'de bulunan 1157 tarihli Sultan Sencer Türbesi (Fot.5) de bu tipin karakteristik örneklerindendir. Yapı yüksekliğini aşan portaliyle poligonal gövdeli türbeler içinde en önemlilerinden birisi de Harezm Şahları Dönemine (1157-1231) ait 1370 tarihli Köhne Ürgenç Türbesidir¹⁶. Poligonal gövdeli türbeler içinde Hemedan yakınında Karagan (Harrekan)'da bulunan 11.yüzyılın ikinci yarısına ait iki Selçuklu türbesi, Rey'deki yine Büyük Selçuklu Dönemine ait, 12. yüzyıla ait Nekkârehane Kümbeti sekizgen gövdeli; Meraga'daki 1196 tarihli Kümbed-i Kebud (Mavi Kümbet) (Fot.6) ve Azerbaycan Atabekleri Dönemine (1146-1225) ait Nahcivan Mümine Hatun Türbesi (1186) on kenarlı ve Damgan'daki 1097 tarihli Selçuklu Masumzâde Kümbeti oniki kenarlı türbelere örnek yapılarıdır¹⁷. 1054-1055 tarihli Damgan, Cihil Duhteran (Kırk Kızlar), (Fot.7) 1167 tarihli Meraga, Yuvarlak Kümbet de silindirik gövdeli Büyük Selçuklu kümbetleridir. Ayrıca az sayıda 1139-40 tarihli Rey, Tuğrul Bey Kümbeti (Fot.8) gibi silindirik, keskin sırtlı yivli gövdeli türbeler de mevcuttur.

Erken Karahanlı döneminden başlayarak Türk mimarisinin hemen her döneminde yapıların giriş açıklıklarını ve ana giriş cephesini anıtsal bir portalle vurgulama eğilimi söz konusu olmuştur. Bu ana giriş cephelerinde giriş açıklığı az veya çok derin bir niş içine yerleştirilmiş, bu niş de dik dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Bu dik dikdörtgen çerçeve bazı dönemlerde yapı yüksekliğini de aşan boyutta yapılarak türbeye daha yüksek, anıtsal bir görünüş kazandırılmıştır. Büyük Selçuklu (1037-1157) Döneminden itibaren, özellikle Anadolu Selçuklu döneminde yapı kitlesinden öne taşarak yapı yüksekliğinde bir görünüş kazanan portaller, 14.-15. yüzyıllarda Anadolu ve Azerbaycan'da yapı yüksekliğini de aşan boyutta anıtsallık kazanmışlardır. Aynı eğilim eş zamanlı olarak Timurlu yapılarında da görülür. Anıt eserlerde portallere verilen önem bir gelenek olarak daha sonra Erken Osmanlı yapılarında da sürmüştür.

Karahanlılar'a ait, bilinen ilk türbelerden beri, tahnit edilmiş ceset girişin altındaki mumyalık/kripta veya cenazelik denilen alt katta muhafaza edilmiş, üst katta sembolik bir lahit/sanduka konulmuştur. Türkistan ve İran'da yapılan ilk türbelerde istisnai olarak görülen lahitler, özellikle İran'da İlhanlı dönemi ile birlikte her türbede görülmeye başlamıştır. Kurganlarla ilişkilendirilen iki katlı bu Türk türbe geleneği anlayışı Timurlu türbelerinde de devam ettirilmiştir. Timurlu türbelerinin ziyaret katındaki göz alıcı çini mozayik lahitlerin ilk örnekleri İran ve Doğusunda 13. yüzyılın ortalarında görülmeye başlar. Anadolu türbelerinde yer alan çinili lahitler ise daha erken

¹⁵ Tuncer 1986: 41-44.

¹⁶ Golombek-Wilber 1988: 88.

¹⁷ Tuncer 1986:20-22,28-35,46-48.

tarihlidir¹⁸. Sivas Keykavus Şifâhânesi Kümbeti¹⁹ (1219), Konya, Mevlana (1274), II. Kılıçarslan²⁰ (1192) ve Sahip Ata türbelerinin (1283) çinili sandukaları önce Anadolu'da gelişen çinili lahitlerden yalnızca bir iki örnektir.

Çayardı (Maveraünnehir) ve çevresindeki Türk dönemlerine ait türbelerin önemli bir kısmı iki katlı olup, alt kat bazen tahnid edilmiş bazen edilmemiş cesedi muhafaza etmek için, üst kat ise türbeye defnedilmiş olan kişilere dua etmek ve onların kabirlerini ziyaret etmek için yapılmıştır²¹. Karahanlı Döneminden Balaca Hatun türbesi (Fot.9). Büyük Selçuklu Döneminden Hemedan yakınında Karagan (Harrekan)'da bulunan 11.yüzyılın ikinci yarısına ait iki türbe ile 1139-40 tarihli Rey Tuğrul Bey Kümbeti tek katlı; Büyük Selçuklu Döneminden Meraga'daki 1196 tarihli Künbed-i Kebud (Mavi Kümbet), 1054-1055 tarihli Damgan, Cihil Duhteran (Kırk Kızlar) ve Azerbaycan Atabekleri Döneminden Nahcivan Mümine Hatun türbesi (1186) iki katlı cenazeliklidir. Ziyaret katı ile cenazelik katı her zaman aynı planı tekrarlamaz. Türbelerde alt ve üst katlarda dairesel, kare, çokgen ve haç planlı olmak üzere değişik plan tipleri uygulanmıştır. Çoğunlukla haç planlı olan cenazelik mekânının üzeri grift tuğla örgülü bir tonozla örtülmüştür. Buraya ziyaret katından bir merdivenle veya dışarıdan açılan küçük bir kapıyla girilir. Karahanlılar'dan sonra, Büyük Selçuklu döneminde İran'da yapılan türbelerin önemli bir kısmında cenazelik yapılmıştır²². Timurlu dönemi türbelerinin büyük kısmında, özellikle de Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Batı Türkistan türbelerinde cenazelik mevcuttur.

Timurlu coğrafyasında kerpiç ve taşla yapılmış türbeler de olmakla birlikte, türbelerin çoğunda temel yapı ve aynı zamanda da süsleme malzemesi tuğladır. Ancak alçı, tek renkli sırlı çini ve günümüze ulaşmamakla birlikte ahşap ile az sayıda türbede kullanılan kalem işi süsleme de bu yapıların bezemesinde kullanılmıştır.

Bu noktada, cenazeliğe sahip olduğu bilinen ilk Osmanlı hanedan türbesi, olan Bursa Yeşil Türbe, (1421) bu yönüyle Timurlu sanatı ile ilişkilendirilebilirse de, Timurlu sanatı ile asıl ilgisi Muhammed Mecnun ve 'Tebrizli ustalar' ın Anadolu'da o dönemde fazla görülmeyen Bursa Yeşil Camii ve Türbesi'nde uyguladıkları mükemmel düzeydeki renkli sırlı çini süslemedir²³. Bu ustalar, Bursa Yeşil Camii ve Türbesi'nde

¹⁸ Öney 1981: 46.

¹⁹ Tuncer 1986: 232-236.

²⁰ Tuncer 1986: 180-182; Erdemir 2009: 182-191

²¹ Sümer 1965: 245-248.

²² Tuncer 1986: 264.

²³ Önkal 1992: 10,13. Türbede Çelebi Sultan Mehmet ile birlikte oğulları Mustafa, Mahmut, Yusuf ve kızları Hafize, Ayşe ve Daya Hatunların mezarları vardır. Mavi, beyaz, sarı, lacivert renkli çinilerle kaplı Çelebi Sultan Mehmet'in sandukasının düzeyinde olmasa da şehzade ve sultanların sandukaları da çinilerle kaplanmıştır. Ayverdi 1972: 113; Timurlu çağı çini seramik sanatı ile teknik ve üslup benzerliği olan Bursa Yeşil Camii ve Türbesi'nin çinilerini yapan 'Tebrizli ustaların' Selçuklu çinili eserlerinin etkisiyle renkli sırlı çinileri mimariye uyguladıklarını belirten G. Öney, 14. 15. Yüzyıl Timurlu Türkistan yapılarının çini mozaik ve

Timurlu örnekleri gibi yapı dış yüzeylerini de renkli sırlı çinilerle süslemişlerdir²⁴. Çiniye ve çini süsleme tekniklerine tamamen hakim olan, adeta bunlarla oynayarak yeni denemeler ve buluşlar ortaya koyan üstâd Mecnun ve ‘Tebrizli sanatçılar’ Asyalı ve Anadolu’lu deneyimlerini sentetik bir görüş içinde değerlendirerek bu yapıya özgü bir üsluplaşmayı ortaya koymuşlardır. Bir başka deyişle de, çağlarının sanatsal birikimiyle, Timurlu ülkesinden gelen ‘dönemsel egemen’ yeni üslup ve teknikleri, yanı sıra kendi kişisel yeteneklerini birleştirerek kendilerinden önce örneği olmayan ve sonra da tekrar etmeyen erken Osmanlı sanatının en karakteristik eserlerinden birisini yaratmışlardır.

Semerkant’daki Kadızâde-î Rumî, Gûr-ı Mir (1404) (Fot.10) gibi yapılarla aynı mimari gelenek kodlarını taşıdığı aşikar olan Bursa Yeşil Türbe yapısını, süsleme programının kendisinden sonra devam etmemesini örnek vererek mimari ve mimari süsleme diyalektiğinin dışında tutmak, üstelik “..geriye dönüş, ve geriye atılmış bir adım..” kabul etmek anlaşılır bir kabul değildir²⁵. Bu noktada, Timurlu sanatının Bursa’ya ulaşan bu etki halkasının üslupsal kimliğinin oluşumuna ilişkin bir gerçek de gözden kaçırılmamalıdır. İlhanlı çağına kadar yapılan türbe ve kümbetlerdeki çini kullanımı açısından Anadolu örneklerinde, Türkistan ve İran’daki türbelere göre daha yoğun çini uygulandığı görülür. Amasya Gök Medrese Türbesi (13. Yüzyıl ikinci yarısı) ve Sivas Keykâvus Dârüşşifası (1220) türbelerinde görüldüğü üzere yapı içi ve dışında çini kullanılmış türbe, aynı dönemin İran ve Türkistan örneklerinden daha fazladır²⁶. Aynı zamanda da turkuvaz, kobalt mavisi ve patlıcan moru renkli sırlı tuğlalarla yapılmış geometrik dekorasyon tarzı İran, Horasan ve Türkistan örneklerinden daha erken tarihlidir. Buradan da, İlhanlı sanatının etkileriyle şekillenen bu çini dekorasyonun kullanım alanlarının ve şekilsel tercihinin, İran’ın Doğusunda ve Batısında kalan topraklarda farklı geliştiği anlaşılmaktadır.

Karahanlı, Büyük Selçuklu ve İlhanlı mimarlık-sanat geleneklerini geliştirerek diyalektik anlamda devam ettiren Timurlu sanatçıları bu kapsamda biçim ve süsleme sözlüğünü zenginleştirdikleri de görülmektedir. İslâm mimarisinin geleneksel yapı tiplerinin döneme özgü özelliklerle şekillendiği 14. ve 15. yüzyıl Timurlu yapılarında yenilik, plan şeması veya mekân gelişimi gibi strüktürel alanda değil daha çok, yapı

renkli sırlı süslemelerin de kaynağının yine İran Büyük Selçuklu çiniciliği olduğunu kaydeder. Öney 1989: 43.

²⁴ Öney 1987:63; Tüfekçioğlu 2001: 135; Yetkin 1970: 176; Önkol 1992: 13,15,16,18. Ş. Yetkin’in de belirttiği gibi Bursa Yeşil Camii ve Türbesi çinilerini yapan ustalar konusu pek çok yayında tartışılmıştır. Ancak caminin hünkâr mahfilinde adı okunan “*Muhammed el-Mecnun*” ve Güney Azerbaycanlı çini ustaların anonim kişiliklerini vurgulayan, mihraptaki ‘Tebrizli ustalar’ şeklindeki yazılar ve yapıların çini süsleme üslubu türbe hakkında kısmen açıklayıcı bilgi verir. Yetkin 1986: 209. Bazı yayınlarda kâşi olarak belirtilen Nakkaş Ali bin İlyas Ali Bursa Yeşil Camii ve Türbesinin kalem işlerini yapmıştır. Bir kısım araştırmacılara göre yapıların süslemelerini yapan sanatçıları da o idare etmiştir. Yetkin 1986: 209; Golombek 1993: 250; Golombek-Mason-Bailey 1995: 183.

²⁵ Önkol 1992: 11.

²⁶ Öney 1981: 44.

elemenları ile yapıların süsleme programında kullanılan yeni malzeme ve yeni süsleme repertuarı boyutunda olmuştur. Gerçi bu dönemde bazı yapılarda mimari uygulama anlamında yenilikler görülürse de, bu uygulamalarla ortaya çıkan farklılıklar genel anlamda Timurlu mimarisini etkileyecek düzeyde olmamıştır. Bu duruma örnek teşkil edecek yapıların bir kısmı günümüze ulaşan Timurlu yapılarının çoğunluğunu da oluşturan anıtsal mezar yapıları, türbeler, içinde yer alırlar. Ancak buna rağmen, İslâm öncesi dönemin Kurgan – Balbal gibi anıt mezar inanç ve biçim geleneğine de yakın olan Timurlular, İslâm’da Emevi’lerden bu yana yapılan, özellikle Müslüman-Türk ülke ve topraklarında yüzyıllardır biçim ve süsleme programı açısından zengin bir tipolojiye sahip olan türbe mimarisinin de en güzel örneklerini vermişlerdir.

Daha çok, emperyal güç ve ihtişamı temsil eden, hükümdar ve aile üyeleri için yapılan mezar anıtları, 14.-15. yüzyıllarda, ulemâ ve tasavvuf ehli kişiler için de aynı ihtişam anlayışıyla yapılmıştır. Ulemâ ve dîni bakımdan temsil niteliği kazanmış kişilerin türbeleri; Bugünkü Kazakistan’ ın Türkistan Şehrinde bulunan Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde (Fot.11) olduğu gibi yeni ilâvelerle bir hankâh, ziyaretgâh niteliği de kazanmış ve zamanla hacca gidenlerin yol güzergâhlarındaki bir menzil haline dönüşerek bulundukları yerde bir ‘aziz’ kültünün de doğmasına yol açmışlardır. Orta Asya Müslüman-Türk insanının zamanla bazı mezarlıkları ve türbeleri bir ‘aziz’ kültü yaratarak kutsanmış mekânlara dönüştürmesi ile buradaki türbeler, hükümdarların, kahramanların veya siyasi liderlerin türbelerine göre daha uzun ömürlü olmuş, yüzyılların yıpratıcılığına karşı daha dayanıklı olmuşlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi günümüze ulaşan Timurlu yapılarının çoğunluğunu oluşturan Timurlu türbeleri plan ve biçim özellikleri bakımından, ağırlıklı olarak kare, dikdörtgen, poligonal ve haç planlı inşa edilmişlerdir. Çoğunlukla, poligonal, kare, dikdörtgen prizma, silindirik veya bu tiplerin bir arada uygulandığı izlenimini veren olmak üzere pek çok çeşitli tip ve şekilde inşa edilmiş olan bu yapılar, Ortaçağda Yakın Doğu Türk mimarlık ve sanatının gelişmesinde de etken olarak önemli rol oynamışlardır.

Timurlu döneminde, mutasavvıf ve ulemâya ait türbelerin de hükümdar türbeleri boyutunda yapılması, mimarlık diliyle ifade etmek bakımından ulemâ ve düşünce adamlarına verilen önemi de gösterir. Dünya egemenliğini temsil eden dört yöne açılan haç plan şemalı mekân vurgusu ile bu yapılar, mimari planlama ve biçimlendirme anlayışı bakımından Pers-Sasani ‘*cihartak*’ larının da (çartak/çardak) izlerini taşırlar²⁷. Türkistan’da bilinen bu şekildeki en eski türbe yapısı olan Buhara’daki 907 yılına tarihlenen Sâmanoğlu İsmâil Bey Türbesi’ndeki (Fot.12) veya daha sonra İran ve Türkistan’da yapılan Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu türbelerinin iç mekânlarında dört yöndeki kalın duvarların içinde kalan derin eyvanlar veya bu şekildeki büyük nişler, İslâm öncesi İran dînleri ateş tapınaklarının biçimsel mirası

²⁷ Grabar 1963: 191-198.

olmalıdır.²⁸ Ön yüzündeki yapı yüksekliğini aşan anıtsal portalin arkasında bir kubbe ile örtülmüş, kalın taşıyıcı duvarları iç mekanda dört yönde beşik tonozlu bir eyvan görüntüsü şeklinde açılarak plan özelliği ve işlevselliği geliştirilen kübik gövdeli bu türbeler, Türkistan ve İran'da yüzlerce yıl biçimsel bir sürekliliği devam ettiren, ortaçağ Türk mimari geleneğinin bu coğrafyadaki taşıyıcısı olmuş özgün bir yapı tipidir.

Timurlu türbeleri içinde sözü edilecek ilk örnek Semerkant' da bulunan Gûr-ı (E)mîr'dir. Timurlu devletinin kurucusu Timur'un Gûr-ı (E)mîr diye tanınan türbesi, 10. Yüzyıla ait Sâmânî İsmâil Bey, Merv'deki Sultan Sencer (1157), Tebriz'deki Gazan Han ve Sultaniye'deki Olcayto türbeleri gibi köklü hanedan türbeleri geleneğini temsil eder.²⁹ Timur'un sağlığında yapılan yapı, Timur dönemin son anıtsal eseridir. Türbe, hankâh, medrese ve mescid ilaveleriyle bir külliye parçasıdır. Dıştan sekizgen, içten kare planlı yapının çift kabuklu (cidarlı) soğanvari kubbesi silindirik yüksek kasnak üzerine oturtulmuştur.³⁰

Semerkant'da Timurlu çağı türbelerini bir arada sunması bakımından belki de en önemli örnek, kuşkusuz Şah-ı Zinde Külliyesidir.³¹ Semerkant'daki Şah-ı Zinde yapılar topluluğu, Timurlu mimarlığının, hatta Türkistan, İran ve Horasan'daki 14.-15. yüzyıllar Türk mimarisinin her açıdan şaşırtıcı bir özetidir (Fot.13). Şah-ı Zinde yapıları hakkında pek çok eski kaynaktan söz edilmiştir. Bunlardan, 14. yüzyılda yöreyi gezen Arap gezgin İbn Battûta (1304-1368/1369), seyahatnâmesinde yapılar topluluğunun nüvesi ve ilk yapısı olan Kasım b. Abbas'ın (Kussam ibn'- el Abbas abd'- el Muttalib) türbesi'ni ziyaret ettiğini yazar.³² Şah-ı Zinde yapılar topluluğuna ilişkin mevcut en kapsamlı çalışma ve kazılar, Asya İslâm öncesi Türk kültür alanlarının büyük çoğunluğunda olduğu gibi Rus araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Tarih içinde, hemen her zaman Batı Türkistan'ın en önemli şehirlerinden birisi olan Semerkant, özellikle, 10. ve 12. yüzyıllar arasında büyüyerek gelişmiştir (Fot.14). 1053-1068 yılları arasında Batı Karahanlı Türk Devletinin başkenti de olan Semerkant, 1220'li yıllardaki Moğol İstilasası sırasında tamamen tahrip edilmiştir. Ancak takip eden dönemde daha güneyde yeniden kurulmuştur. Eski Efrâsiyâb tepeleri üzerinde varlığını sürdüren kadim şehir ise, zamanla bütünüyle terk edilmiş fakat üzerindeki Şah-ı Zinde türbesi nedeniyle önemini hiçbir zaman yitirmemiştir.³³ 1050'li yıllarda ağırlık kazanmakla birlikte

²⁸ Kare planlı, dört ayak üzerine oturan kubbeli Zerdüş Part-Sasani ateşgede/ ateşkûh'ları ile İran, Orta Asya ve Anadolu'da gelişen baldaken tarzı yapılar arasındaki ilişkiden bir çok yayında söz edilmiştir. Godard 1964:356; Akın 1990:69,70; Önkol 1996: 6,7.

²⁹ Golombek-Wilber 1988: 50.

³⁰ Pope 1965: 197; Lentz-Lowry 1989: 36-46.

³¹ Başkan 2007; Başkan 2012:

³² Battûta 2005; Morgan 2001: 1-11.

³³ Şah-ı Zinde Yapılar Topluluğuna ilişkin mevcut en kapsamlı çalışma ve kazılar, Asya İslâm öncesi Türk kültür alanlarının büyük çoğunluğunda olduğu gibi Rus araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Yapılara ait ilk bilgilerimizin büyük bir kısmı da 1989 yılı öncesi araştırmalarına dayanmaktadır. Özellikle G. A. Pugachenkova ile V. A. Shishkin ve N. B. Nemtseva V.

özellikle 14. yüzyılın ortalarından itibaren yüzyıl kadar en yoğun yapılaşma sürecini yaşayarak daha sonraki dönemlerde yapılan eklentilerle günümüze kadar ulaşmıştır. Eski Efrâsiyâb höyüğünün Güney-doğusundaki Şah-ı Zinde türbesi etrafında kümelenerek bir kompleks oluşturan buradaki yapılar ve Moğol istilası sırasında yıkılmış veya toprak altında kalmış Karahanlı ve daha eski dönemlerin toprak altı arkeolojik buluntuları bakımından burası çok önemli bir kültürel merkezdir³⁴. Yapılar topluluğunun adı,H.56/M.676-677 yılında Çayardı (Maveraünnehir)’nda Müslümanlığın yayılmasına çalıştığı sırada öldüğü rivayet edilen Hz. Muhammed’in amcasının oğlu Kasım b. Abbas (Kussam ibn’- el Abbas abd’- el Muttalib)’in burada defnedilmesine izafeten, Bakara suresi’nin 154. ayetinden hareketle Şah-ı Zinde (yaşayan şah) olarak hafızalara yerleşmiştir³⁵. Şah-ı Zinde yapılarının, üzerinde yer aldığı tepenin Güney-Kuzey doğrultuda gelişen ana aksı boyunca konumlanan türbelerin büyük çoğunluğu, Timur devri boyunca yani 14. yüzyılın üçüncü çeyreğinde

Barthold, M.E. Masson, B. P. Danike, gibi Orta Asya Türk Sanatı ve Arkeolojisi uzmanlarının araştırmaları son derece önemlidir. Şah-ı Zinde yapılarının büyük kısmı Timurlu dönemine ait olduğundan, Timurlu Dönemi mimarlığı hakkında incelemeler yapan L. Golombek, D. Wilber, T.W. Lentz, P. Zakhidov, O.G. Bol’şakov N.B. Nemtseva, IU.Z. Shvab, Yu. F. Buryakov, M. Sadiev ve M.N. Federov’un da konu ile ilgili yayınları Semerkant Mimarisi ve Şah-ı Zinde Yapılar Topluluğuna ilişkin değerlendirmeler için önemli kaynaklardır. Doğrudan Şah-ı Zinde yapıları hakkında en detaylı çalışma ise, N.B. Nemtseva ve IU.Z. Shvab’ın “Ansambl Shakh-i Zinda : Istoriko-Arkhitekturnyi Ocherk” adıyla 1979 yılında yayınlanan kitabıdır. Bu konuda yayınlanmış bir başka çalışma da “Nadpisi v Ansamblye Shakh-i-Zinda” adıyla,V. A. Shishkin tarafından yayınlanmıştır.

Şah-ı Zinde yapılarında ilk arkeolojik yüzey araştırması ve kazılar, 19. yüzyılda başlamıştır. Burada ilk kazılar, A.T. Pedetov, B.N. Zasipkin, M.E. Mason, B.C. Biyatkin gibi bilim adamlarınca başlatılmış, daha sonra 1920’li ve 1930’lu yıllardan itibaren, E.N. Tomayev, S.E. Patsy, S.N. Polupanev, N.N. Sokolova, S.A. Sudakov ve B.P. Danike, 1940, 1950 ve 1960 lı yıllarda N.M. Zavellina, B.D. Jukov, B.A. Levine, B.A. Jahangirov ve A.N. Vinogradov tarafından uzun yıllar sürdürülerek devam ettirilmiştir. Şah-ı Zinde Külliyesinde koruma ve restorasyon faaliyetleri de 1917 ihtilalinin hemen ardından başlamıştır. 1922 yılında B.N. Kastalski ve M.E. Masson üçüncü grup yapıların kazılarının ardından özellikle de Hoca Ahmet ve 1361 tarihli türbenin tamirlerini de yaptılar. 1925 yılında Şah-ı Zinde yapıları restorasyonunun yöneticisi B.N. Zasapkin oldu. Daha sonra Mirhamid Yusufov, Safi İsakof, A.N. Vinogradov, İ.İ. Notkin ve V.A. Levina ikinci dünya savaşından sonra 10 yıl kadar Zasapkin’le birlikte restorasyonlarda çalıştılar. 40’ ların sonu 50’ lerin başında ise türbeler üzerinde arkeologlar; N.N.Zaveliha, B.B.Jukov, B.A.Levina-Bulatova, B.N.Zasepkin, B.A. Jahangirov, A.N.Vinogradov çalıştı. Takip eden yıllarda ise İ.E.Pletner, M. Yunusov ve Yu 2.Şvab, A.Kuliyev kazı ve restorasyonları sürdürdüler. Değişik aralıklarla yakın zamanlara kadar süren restorasyon çalışmaları sonucunda yapıların restorasyonu ve rekonstrüksiyonu büyük ölçüde tamamlanmıştır.

³⁴ E. Esin, Nemtseva’ya atıfla, çoğu Timurlu ailesine ait türbelerin yer aldığı Şah-ı Zinde yapılarının altında Karahanlı türbe veya diğer yapılarının bulunduğunu belirtmektedir. Esin 1979: 46.

³⁵ Yetkin 1984:81; Kitapçı 1989:17. Kur’an’da Bakara suresi 154. âyetindeki ifade “*Allah yolunda katledilenlere ölü demeyiniz. Aksine onlar diridirler, fakat sizler farkında olamazsınız*” şeklindedir.

başlayıp 15. yüzyılın başına kadar, devam eden yoğun inşa faaliyetlerinin sonucunda meydana getirilmiş eserlerdir³⁶.

Şah-ı Zinde yapıları bütünü için, başlangıçta planlamış, bir yapılaşma programı dinamiği söz konusu olmamıştır. Ancak, zamanla topoğrafik ve kullanım amacı zorunluluklarına bağlı olarak kendiliğinden gelişmiş, kendi içinde son derece uyumlu bir şekilde çözümlenmiş bir plan söz konusudur (Fot.15). Aralıklarla da olsa 11. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yapı faaliyetinin sürdüğü bu eski Afrâsiyâb tepesinin sahip olduğu mimari silüet, benzeri örnekleri daha sonraki yüzyıllarda Bursa'da Muradiye Külliyesi'nde veya İstanbul'da Eyüp'te karşımıza çıkacak olan, planlama anlayışının ve anıtsal mezar, mezarlık geleneğinin ilk örneklerinden birisidir. 12. yüzyıldan itibaren farklı tip ve özelliklere sahip olarak gelişen Anadolu Türbe ve kümbetleri ile yapım dönemleri esas alınarak karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutulan Şah-ı Zinde türbelerinin sadece süsleme anlayışı ve yapım malzemesi ile değil mimari biçim ve planlama özellikleri bakımından da bazı farklılıklara sahip oldukları görülür (Fot.16). Ancak yine de genel planlama ve strüktürel kurgulama anlayışı, tercih edilen süsleme malzemesinin konu, motif ve desen grupları bakımından kullandığı ortak dil Anadolu ve Türkistan mimarlık geleneklerinin ortak geçmişiine işaret edecek şekildedir.

Timurlu mimarlığının en önemli yapılarından olan Türkistan'daki Hoca Ahmed Yesevî Türbesi'de (1397-1399) Timur ve bazı aile fertlerinin defnedildiği Gûr-i (E)mîr gibi cami, türbe, hankâh³⁷ ve kütüphaneden oluşan bir külliyenin parçasıdır. Bu şekilde bir türbe etrafında planlanan külliye anlayışı daha çok Türk mimarlık, inanç ve ritüel gelenekleri çerçevesinde 11. yüzyıldan başlayarak Türkistan ve çevresinde gelişmiştir. Bazı yayınlarda Büyük Selçuklu döneminde İran'da da görüldüğü belirtilmesine rağmen günümüze ulaşan örnek yoktur. İran'da bu şekildeki yapılaşma örnekleri Natanz Hankâhı (1325-1326) gibi daha geç bir tarihte, İlhanlı döneminde ortaya çıkmıştır³⁸. Anadolu Selçukluları döneminde ise, Konya Sahipata hankâhı, çoğunlukla tuğla ile yapılan Timurlu yapıları içinde Hoca Ahmed Yesevî Türbesi gibi ünik bir örnektir. Köşe kuleleriyle ve yapı yüksekliğini aşan sivri kemerli eyvanı ile vurgulanan yapı, yüksek ve geniş merkezi kubbesi, dikdörtgen prizma şeklindeki yapı kütleleriyle döneminin en anıtsal eserlerinden birisidir³⁹. Timurlu türbelerinin içinde Şah-ı Zinde yapıları gibi, önemli bir diğer örnek de, Timurlu hanedanına ait bazı kadın ve çocukların defnedildiği Semerkant'daki İşrethâne (1464) olarak tanınan türbedir. Yapının yüksek sekizgen bir kasnak üzerinde yükselen kubbesi, özellikle Çayardı'nda 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaştığı görülen haç planlı merkezi mekânı örter⁴⁰.

³⁶ Yetkin 1970:111,112.

³⁷ Bkz. Tanman 1998.

³⁸ Öney 1981: 43; Hillenbrand 1973: 40-59.

³⁹ Bkz. Nurmhammedoğlu 1991.

⁴⁰ Pugachenkova 1963:169.

Kaynağını İslâmlık öncesi Türk kültürünün beslediği bir mezar kültürünün parçası olan anıtsal mezar yapıları olan türbeler, zaman içinde Doğudan Batıya Türk kültür dairesi içinde Türk Mimarlığı'nın en zengin yapı türlerinden birisi olmuştur. Öyle ki, bu yapıların 10. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar süren arkaik gelişim süreci içinde yaşanan üslûpsal gelişmeler bir bakıma Türk Mimarlık tarihinin de ilk evrilme süreci olarak kabul edilebilir. İlk ortaya çıkışlarından itibaren Türk insanı için çok önemli bir anlamı olan bu yapılar, zaten başından beri var olan dîni nitelikleri yanı sıra zamanla adeta bir 'aziz kültü' ortaya çıkaracak şekilde yeni anlamlar da kazanmışlardır. Bir başka deyişle bu mezar yapıları, yüzyıllar içinde mimari önemini de belirleyecek şekilde, Türk insanının inanç dünyasında mistik değeri olan bir sembolizmi de temsil etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYAAka, İ. (1991), *Timur ve Devleti* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XXIV Dizi-Sa.15 Ankara .

Akın, G. (1990), *Asya Merkezi Mekân Geleneği* Ankara 1990.

Arık, M.O. (1969), "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri" *Anadolu/Anatolia* S.XI (1957) Ankara 1969 s.,57-100.

Aslanapa, O. (1972), *Türk Sanatı I* İstanbul 1972.

Başkan, S. (1991), "Ortaçağ Anadolu Türk Mezar Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme" *TAC Vakfı Yıllığı*, İstanbul 1991, s., 76-82.

Başkan, S. (2012), "Semerkand Şah-ı Zinde Yapıları" *Vakıflar Dergisi* Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını Ankara Haziran 2012 S.37 s.,131-166.

Başkan, S. (2007), "Architectural and Archeological Detections about the Samarkand Shah-ı Zinde Structures and an Assessment in terms of history of Turkish Art" *International Conference on Islamic Civilization in Central Asia Research Centre for Islamic History, Art and Culture, IRCICA – Ministry of Education and Science, Republic of Kazakhstan, R.B. Suleimanov Institute of Oriental Studies* 4-7 September 2007 Astana, Kazakhstan.

Battûta, (Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2005)., *İbn Battûta Seyahatnamesi* (Çev.A.S. Aykut) İstanbul 2005.

Burket, M. (1965), Tomb Towers and Inscriptions in Iran *Oriental Art* Vol. XI 1965. P., 101-106.

Erdemir, Y. (2009), *Alâeddîn Camii ve Türbeleri* Konya 2009.

Esin, E. (1979)., "Böri Tigin Tamgaç Buğra Kara Hakan İbrahim'in (1052-68) Semerkant'ta Yaptırdığı Abideler" *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı* VIII 1979 s., 42-53.

Godard, A. (1964), *Die Kunst Des Iran* F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung Berlin-Grünwald .

- Golombek, L- mason, R- bailey, G. (1995), “Persian Potters in the otoman World: New data from the Timurid Ceramics Project of the Royal Ontario Museum” 9. *Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi Bildirileri C.II* Ankara p.,181-188.
- Golombek, L. (1992),“Discourses of an Imaginary Arts Council in Fifteenth-Century Iran”, *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century* (Ed. L. Golombek-M. Subtelny) Leiden-New York-Köln, 1992. p., 1-17.
- Golombek, L. (1993), “The Paysage as Funerary Imagery in the Timurid Period”, *Muqarnas*, S.10, Leiden, 1993, p., 241-252.
- Golombek, L-wilber, D. (1988), *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton – New Jersey 1988.
- Grabar, O (1963),”The Islamic Dome, some considerations” *Journal of the society of architectural* XXII/4 (aralık 1963) p.,191-198.
- Hillenbrand, R. (1973), “The Development of Seljuk Mausolea in Iran” *The Art of Iran and Anatolia from the 11th. To the 13.th.* (Century A.D.A. Colloquy held 25-28 June 1973. Colloquies on Art and Archaeology in Asia.) No. 4 University of London. P., 40-59.
- Hillenbrand, R. (2003), “Aspects of Timurid Architecture in Central Asia”, *EJOS Electronic Journal of Oriental Studies* VI, No. 20, 2003. p.,1-37.
- Kitapçı, Z. (1989), *Orta Asya’da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler* 1989 Konya.
- Lentz, T.W.- lowry, G. D. (1989)., *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture inthe Fifteenth Century*, Los Angeles.
- Morgan, D. (2001), “İbn Battuta and the Mongols,” *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3. seri, 11, 2001, pp. 1-11.
- Nemstseva, N. B - shvab, JU. Z. (1979), *Ansambl’ Shah-i Zinda, Istoriko-arkhitekturnyj ocherk (L’ensemble de Shah-i Zinda. Essai historique et architectural)*, Tashkent 1979.
- Nurmuhammedoğlu, N. (1991), *Hoca Ahmed Yesevi Türbesi* (Haz. H.Bice) Ankara 1991.
- Otto-dorn, K. (1965), *Kunst Des Islam*, Baden Baden 1965, s.,128-130
- Öney, G. (1981)., “İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, S. III, 1981, s.41-48.
- Öney, G. (1987), *İslâm Mimarisinde Çini*, İstanbul 1987.
- Öney, G. (1989), *Beylikler Devri Sanatı. XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)* Ankara 1989.
- Önköl, H. (1992), *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992.
- Önköl, H. (1996), *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.
- Pope, A.U. (1965), *Persian Architecture* New York 1965.

- Sumer, F. (1965), "The Seljuk Turbehs and the Tradition Embalming" *Attidel II.Congresso Internazionale di Arte Turca*, Venezial 163, Napoli 1965 s.,245-248.
- Tanman, M. B. (1998), "Hankâh", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.16. İstanbul 1998.
- Tuncer, O.C. (1986), *Anadolu Kümbetleri I. Selçuklu Dönemi*. Ankara 1986.
- Tüfekçioğlu, A. (2001), *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. 2001 Ankara.
- Wilber, D. N. (1955), *The Architecture of Islamic Iran. The Il Khanid Period*, Princeton, N.J., 1955.
- Yetkin, S. K. (1984), *İslâm Ülkelerinde Sanat* 1984 İstanbul.
- Yetkin, S.K. (1970), *Türk Mimarisi* Ankara 1970.
- Yetkin, Ş. (1986), *Anadolu Türk Çini Sanatının Gelişmesi* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:1631 İstanbul 1986.
- Zakhidov, P. (1996), *Architectural Glories of Temur's Era*, Chief Editorial Office of Publishing and Printing Concern "SHARQ", Tashkent 1996.

Res.1.Registan Meydanı. Semerkant, Özbekistan. (S. Başkan, 2007)

Res.2-Uluğ Bey Medresesi. Semerkant, Özbekistan. (S. Başkan, 2007)

Res.3- Kazvin yakınındaki Büyük Selçuklu Dönemine ait Karagan (Harrekan) Kumbetleri. İran. Zereshk, 2005. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Kharaghan.jpg>)

Res.4-Kumbet- Surh. 1147, Meraga, İran. (R.T.Mortel, 2005) (<http://www.panoramio.com/photo/10767975>)

Res.5-Sultan Sencer Türbesi.
1157. Merv, Türkmenistan. (
<http://www.panoramio.com/photo/16643240>)

Res.6-Kümbet-i Kebut. 1197,
Meraga, İran. (Elmju, 2010)
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kabud_dome.JPG)

Res.7-Tuğrul Bey Döneminde
Yaptırılmış olan Cihil
Duhteran (Kırk Kızlar)
Kümbeti, 1054-1055, Damgan,
İran. 2009.
(<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/12/Damghan-2009.jpg>)

Res.8- Büyük Selçuklu Sultanı
Tuğrul Bey'in Türbesi olduğu
düşünülen, yivli kule kümbet.
(Tuğrul Kulesi) (A. Javaheri,
2010)
(<http://www.panoramio.com/photo/46993465>.)

Res.9.-Kazakistan'ın Taraz/ Cambul şehri yakınındaki Karahanlı Dönemine ait Ayşe Bibi ve Balaca Hatun Türbeleri (G.Kushenova,2012)

Res.10- Timur'un Türbesi /Gûr- ı Emir, Semerkant, Özbekistan. (S. Başkan, 1992)

Res.11- Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Türkistan, Çimkent, Kazakistan. (Carré, 2008) (<http://www.panoramio.com/photo/8428142>)

Res.12- Samânoğlu İsmâil Bey Türbesi, Buhara, Özbekistan. 2006. (<http://www.pbase.com/juninho03/bukhara&page=all>)

Res.13- Yüz yıl önce Şah-ı Zinde Yapılar Topluluğu, Semerkant, Özbekistan.
(S. M. Prokudin-Gorskii 1863-1944)

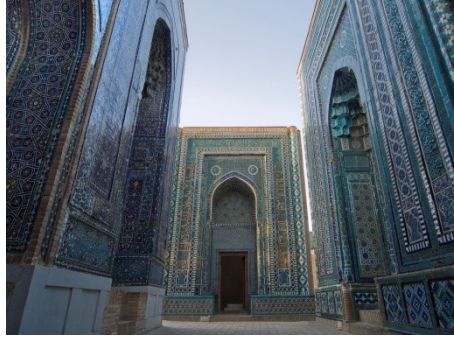
(<http://www.loc.gov/pictures/collection/prok/index/subjects/>)

Res.14- Şah-ı Zinde türbelerinden Kadızâde-i Rûmi ve Emir Hüseyin Tuğluk Türbeleri.
Semerkant, Özbekistan. (S. Başkan, 2007)

15. Kadızâde-i Rûmi Türbesi Güney
Doğu Cephesi. Semerkant,
Özbekistan.
(<http://www.pbase.com/juninho03/sa-markand&page=all>)

Res.16- Şah-ı Zinde Yapılar
Topluluğu mezarlık ara yolunun
sonunda yer alan üç türbe.
Semerkant, Özbekistan. (S. Başkan,
2007)

Res.17- Bibi Hanım Türbesi. Semerkant, Özbekistan. (S. Başkan, 2007)